

STUDIJA SLUČAJA: **PRETNJE I PRITISCI** **NA AKTIVISTE** **I NEZAVISNE NOVINARE** U SRBIJI

Autorka: Isidora Stakić
Urednik: Predrag Petrović
Beogradski centar za bezbednosnu politiku

Beogradski
centar za
bezbednosnu
politiku

Ova studija slučaja je deo zajedničkih napora Centra za istraživanje, transparentnost i odgovornost (CRTA), Nacionalne koalicije za decentralizaciju (NKD), Beogradskog centra za bezbednosnu politiku (BCBP) i Partnera za demokratske promene da podstaknu veće učestvovanje građana u odlučivanju kroz projekat „Građani imaju moć” koji podržava Američka agencija za međunarodni razvoj (USAID). Stavovi izraženi na treningu isključivo su stavovi izlagača i ne odražavaju stavove USAID-a.

Beogradski
centar za
bezbednosnu
politiku

STUDIJA SLUČAJA: PRETNJE I PRITISCI NA AKTIVISTE I NEZAVISNE NOVINARE U SRBIJI

Izdavač:

Beogradski centar za bezbednosnu politiku

Đure Jakšića 6/5, Beograd

Tel: 011 3287 226

Imejl: office@bezbednost.org

www.bezbednost.org

Autorka:

Isidora Stakić (Beogradski centar za bezbednosnu politiku)

Urednik:

Predrag Petrović (Beogradski centar za bezbednosnu politiku)

Dizajn i prelom:

DTP Studio

ISBN 978-86-6237-179-9

Beograd, maj 2019

Beogradski centar za bezbednosnu politiku se zahvaljuje svim sagovornicima i sagovornicama na izdvojenom vremenu i spremnosti da podele svoja iskustva.

Sadržaj

1. Uvod	6
2. Metodologija i opis uzorka	6
3. Vrste pretnji i pritisaka.....	7
3.1. Direktno ugrožavanje fizičke bezbednosti.....	7
3.2. Praćenje i prisluškivanje	8
3.3. Pretnje gubitkom posla i pretnje finansijskoj održivosti organizacija	9
3.4. Medijske kampanje diskreditacije.....	10
3.5. Pokušaji kooptiranja.....	11
3.6. Ostale pretnje i pritisci.....	12
4. Iskustva aktivista sa državnim akterima	13
4.1. Policija.....	13
4.2. Bezbednosno-informativna agencija (BIA).....	14
4.3. Inspekcije	15
4.4. Ostali državni organi	16
5. Mere zaštite i potrebna pomoć	17
6. Zaključci – zarobljavanje države na lokalnu	18

1. Uvod

Beogradski centar za bezbednosnu politiku (BCBP), kao i pojedini zaposleni u BCBP-u, su tokom poslednjih godina u više navrata bili meta napada i pretnji.¹ U tome BCBP svakako nije usamljen – aktivisti, nevladine organizacije i nezavisni novinari u Srbiji kontinuirano su izloženi pretnjama i pritiscima, a neretko i fizičkim napadima. Ovo je potvrdilo i istraživanje koje je BCBP, zajedno sa partnerima,² sproveo tokom leta 2018. godine, u 19 opština širom Srbije. Cilj tog istraživanja bio je da utvrdi okolnosti i ograničenja koja utiču na učešće građana i građanki, grupa i organizacija u odbrani demokratije i rešavanju pitanja od javnog značaja kroz udruženo delovanje u lokalnoj sredini i na nacionalnom nivou. Kao jedna od tema koja se nametnula tokom terenskog istraživanja – pre svega tokom individualnih intervju sa aktivnim građanima i građankama – je bezbednost aktivista i nezavisnih novinara, uključujući i odnos sektora bezbednosti prema njima. Tokom razgovora sa našim istraživačima, veliki broj ispitanika je istakao da su se suočavali sa bezbednosnim pretnjama i/ili pritiscima u vezi sa njihovim aktivizmom. Većina njih od institucija bezbednosti nisu dobili zaštitu kakvu su očekivali, odnosno kakva im je bila potrebna. Iz gore navedenih razloga, BCBP je prepoznao potrebu za dubljim istraživanjem ove teme.

2. Metodologija i opis uzorka

Ova studija slučaja zasnovana je na podacima prikupljenim tokom terenskog istraživanja koje je BCBP sproveo od početka februara do kraja aprila 2019. godine u 19 gradova/opština u Srbiji.³ Naglasak istraživanja je bio na mestima van Beograda, jer su pretnje i pritisci na novinare i aktiviste izvan Beograda manje poznati javnosti. Istraživanje je obuhvatilo 29 dubinskih, polu-strukturisanih intervju. Od ukupno 34 intervjuisanih, 23 ispitanika su bili aktivisti, a 11 nezavisni novinari. Uzorkom su obuhvaćeni i aktivisti koji su zaposleni u nevladinim organizacijama, ali i oni koji se aktivizmom bave povremeno, nezavisno od svojih stalnih zaposlenja. Intervjuisano je 26 muškaraca i 8 žena. Pored intervju u različitim opštinama širom Srbije, sprovedene su i dve fokus grupe u Beogradu. U obe fokus grupe su učestvovali isti ispitanici – njih 17, od čega su 15 aktivisti i dvoje novinari, 12 muškaraca i 5 žena, 6 iz Beograda i 11 iz različitih gradova širom Srbije (Gornji Milanovac, Kragujevac, Kraljevo, Leskovac, Loznica, Niš, Novi Sad, Priboj i Valjevo). Uzorak za ovo istraživanje – tačnije, konkretni ispitanici – izabrani su na osnovu nalaza prethodnog istraživanja o građanskom aktivizmu sprovedenog prošle godine, kao i na osnovu preporuka prikupljenih iz naše mreže saradnika širom Srbije.

- 1 Videti, na primer: BCBP saopštenje (2017) „Pojačavaju se napadi na BCBP“: <http://www.bezbednost.org/Bezbednost/6558/Pojacavaju-se-napadi-na-BCBP.shtml>; BCBP saopštenje (2018) “Nastavljaju se pretnje BCBP-u”: <http://www.bezbednost.org/Saopstenja/6958/Nastavljaju-se-pretnje-BCBPu.shtml>; Danas online (2018) “Obijen stan izvršnog direktora Beogradskog centra za bezbednosnu politiku”: <https://www.danas.rs/drustvo/obijen-stan-izvrsnog-direktora-beogradskog-centra-za-bezbednosnu-politiku/>; Sonja Stojanović Gajić (2018) “Pet bauka o delovanju BCBP-a”, Peščanik: <https://pescanik.net/pet-bauka-o-delovanju-bcbp-a/>.
- 2 Centar za istraživanje, transparentnost i odgovornost (CRTA), Nacionalna koalicija za decentralizaciju (NKD) i Partneri za demokratske promene Srbija.
- 3 Babušnica, Bela Crkva, Inđija, Kraljevo, Kruševac, Leskovac, Loznica, Niš, Novi Pazar, Novi Sad, Petrovac na Mlavi, Sombor, Subotica, Šabac, Valjevo, Vranje, Vrbas, Vršac i Zrenjanin.

3. Vrste pretnji i pritisaka

Ispitanici i ispitanice suočavaju se sa različitim vrstama pretnji i pritisaka u vezi sa njihovim aktivizmom odnosno angažovanjem oko rešavanja društvenih problema na lokalnom i na nacionalnom nivou. Pretnje i pritisci međusobno se razlikuju: po stepenu direktnosti i eksplicitnosti, po tome ko ih upućuje, kojim kanalom, kao i po tome na koga ili šta su usmereni. Za potrebe preglednosti, u ovoj studiji slučaja smo ih podelili u nekoliko kategorija – prema samom sadržaju pretnji i pritisaka.

3.1. Direktno ugrožavanje fizičke bezbednosti

Javnost u Srbiji je već upoznata sa tim da je fizička bezbednost novinara i aktivista koji su kritični prema sadašnjoj vlasti ugrožena. Najekstremniji skorašnji primer je slučaj paljenja kuće novinara Milana Jovanovića koji je pisao o finansijskim malverzacijama u opštini Grocka.⁴ Pretnje smrću istraživačkim novinarima, kao i aktivistima iz nevladinih organizacija – pre svega onih koje se bave ljudskim pravima – u Srbiji su postale uobičajene.⁵ Određen broj aktivista i novinara obuhvaćenih ovom studijom slučaja suočavali su se sa pretnjama fizičkoj bezbednosti, uključujući i pretnje smrću. Povodi za ovakve pretnje su različiti: od istraživanja korupcije lokalnih političara, do zalaganja za politiku prema Kosovu koja odstupa od zvanične nacionalističke linije. Na primer, novinar iz Novog Sada istakao je da pretnje dobija kontinuirano, ali “u talasima” – broj pretnji se naglo poveća nakon što njegovo ime dođe u fokus, a to se najčešće dešava kada ga predstavnici vladajućih struktura javno prozivaju – na skupštinskim sednicama, u medijima, itd. Kako kaže, najčešće ga označavaju kao “separatistu”. Žigisanje nepodobnih je praksa u koju su uključeni uglavnom lokalni politički/partijski funkcioneri, ali u nekim slučajevima i ljudi na višim pozicijama.

“Prozvan sam od Aleksandra Martinovića, posle toga je Marjan Rističević pokazivao moju sliku uz izjavu da sam ja deo Đilasove bande. Da bih onda dospelo na Dnevnik 2 i u prvu vest u Dnevniku, kada me je direktno predsednik Vučić prozvao na očigledno namešteno novinarsko pitanje, kada je novinarka pitala šta on misli o mojoj izjavi da će Srbija posle njegove vladavine biti spaljena zemlja, a to je izvučeno iz konteksta.”

Ovaj naš sagovornik pretnje dobija mahom preko društvenih mreža i istakao je da je u prethodnom periodu dobio “18 klasičnih pretnji smrću”, od kojih je sve prijavio nadležnim institucijama – policiji i tužilaštvu. Neke od pretnji stizale su mu sa profila za koje se “sa sigurnošću može reći da su lažni”, dok se za neke čini da dolaze od stvarnih ljudi sa imenom i prezimenom.

“To su neki ljudi koji su oko nas, i seju neku patološku mržnju. Siguran sam da me nisu videli, ni čuli, ni razgovarali sa mnom. Sigurno nisu pratili ni šta pišem, nego je neko rekao da sam ja taj, i oni su bes usmerili ka meni.”

Novinarka iz Leskovca navodi da je dobijala poruke u kojima su joj fizički pretili – što SMS-om, što putem mejla. Po njenim rečima, povod za te poruke su najčešće tekstovi koje njen portal objavljuje na temu Kosova. Kao i prethodni sagovornik, ona ističe da je prozivana – u njenom slučaju kao “izdajnica”, kao neko ko radi “za albansku stranu”, i sl.

4 Radio Slobodna Evropa: *MUP Srbije: Namerno zapaljena kuća novinara, 13.12.2018. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/29654458.html>*

5 Učestale su pretnje smrću „ženama u crnom“, novinarima BIRN-a, KRIK-a i CINS-a, itd.

S druge strane, novinar iz Sombora, kaže da ne dobija pretnje smrću, ali da se suočava sa mnogim pritiscima – na primer, dobija kvazi-prijateljska upozorenja o tome kuda ne bi trebalo da se kreće. Neki od naših ispitanika – na primer aktivista Lokalnog fronta iz Kraljeva – imaju iskustvo za uništavanjem imovine, konkretno, grebanjem haube automobila. On, pored ovoga, dobija i pretnje preko Fejsbuka i kaže kako uvek “postoji strepnja šta će sledeće da se desi i da li će imati veze sa decom.”

Treba pomenuti i to da je nekoliko ispitanika istaklo kako su pretnje “ranije” – misleći na 1990-e godine i period vlasti Slobodana Miloševića⁶ – bile otvorenije i direktnije, dok su u današnje vreme manje direktne, ali i mnogo perfidnije. Članovi Udruženog pokreta slobodnih stanara (UPSS) iz Niša ističu:

“Ne postoje direktne pretnje koje su postojale kod garniture od pre 20 godina, koji su bili mnogo ‘hrabriji’ – priđe i kaže ti nemoj da pričaš, prebićemo te/razbićemo te. Ovi su mnogo podmukliji i kažu: mnogo pevaš – skрати jezik malo. I kad god da su se dešavali, u to vreme, neki incidenti, ubistva, prebijanja – uvek se išlo na tog koji ‘ima dug jezik’, a ne na njegovu porodicu, decu, kuću, posao.”

“Ovi danas nisu suptilniji, već su podliji. [...] Oni se čak i boje da izreknu direktnu pretnju, oni ne prete, oni uznemiruju i zastrašuju, ali to uznemiravanje i zastrašivanje u prolongiranom periodu daje rezultate. [...] Uznemiravanje kad ti neko kaže – imaš decu na fakultetu, pazi šta radiš, ili: dete treba da ti upiše školu. Takođe, kažu – nije ti to pametno.”

Pored Miloševićevog razdoblja, važno je pomenuti da su pretnje postojale i u periodu nakon 2000. godine, za vreme vlasti Demokratske stranke i njenih koalicionih partnera. Aktivista iz Zrenjanina navodi da su radnici koji su se aktivno suprotstavljali privatizacijama u ovom periodu bili izloženi različitim vrstama napada i pritisaka, od kojih su neki predstavljali najdirektnije ugrožavanje fizičke bezbednosti – na primer, ubacivanje kamena kroz prozor, paljenje automobila, itd. Naš sagovornik ističe da ovi napadi – iako prijavljivani policiji – nikada nisu bili procesuirani, kao i to da napadnuti od policije nisu dobijali nikakve povratne informacije o njihovim slučajevima. On ukazuje i na to da je vođa radnika i malih akcionara koji su uspeli da se izbore za poništenje nelegalne privatizacije fabrike lekova “Jugoremedija” bio uhapšen pod optužbom za zloupotrebu službenog položaja i držan u pritvoru skoro dva meseca. Po rečima našeg sagovornika, ove optužbe do sada nisu dokazane, a njegovo pritvaranje je imalo za cilj uništavanje “Jugoremedije” kao privrednog subjekta pod radničkom upravom, kako bi se stvorila lažna slika da bez privatizacije fabrike ne mogu da opstanu i funkcionišu.

Novinar iz Sombora takođe navodi da je i tokom vlasti Demokratske stranke bilo pritisaka na novinare, ali ističe da su novina koju je ova vlast uvela tzv. botovi – članovi na nižim rangovima u partijskoj hijerarhiji koji su plaćeni da šire stavove vladajuće stranke, uglavnom na onlajn platformama. Iako je botova bilo i za vreme prethodne vlasti, naš sagovornik ističe: “Kada je reč o botovima, ovo sada ni sa čim ne može da se uporedi. Količina botova, i to da me prepoznaju na ulici. Njihova agresija ovde je velika.”

3.2. Praćenje i prisluškivanje

Mnogi od ispitanika ističu da su u nekom momentu bili fizički praćeni. Neki od njih to tvrde sa sigurnošću, dok drugi samo veruju da je u pitanju bilo praćenje, na primer, na ulici ili u kafićima. Nekolicina ispitanika

⁶ Slobodan Milošević je bio na vlasti od maja 1989. godine do oktobra 2000. godine. Nakon Petooktobarskih promena, na vlast dolazi koalicija stranaka okupljenih oko Demokratske stranke. Koalicija okupljena oko Srpske napredne stranke došla je na vlast nakon izbora 2012. godine, i ova koalicija je na vlasti do danas.

navodi da su ispred zgrada u kojima žive ili u kojima im se nalaze kancelarije primećivali stalno ista parkirana vozila i iste ljude u njima. Mnogi navode da su primetili da ih određeni ljudi fotografišu u kaficima. Takođe, neki od naših sagovornika su istakli da, kada su na javnim mestima, u svojoj neposrednoj blizini često primećuju “lokalne SNS-ovce”. Jedan od ispitanika je na temu praćenja razgovarao sa kolegom:

“On mi je rekao da je to najniži nivo, kada žele da primetiš da te prate. Nije da te prate da bi te pratili, nego da te zastraše. Da je ozbiljna akcija, ne bi ih ni primetio.”

Drugi ispitanik ističe:

“Siguran sam da su me pratili, imam dokaze. Fizičko praćenje za vreme protesta ‘Protiv diktature’ je bilo redovno. Pojavljivali su se često blizu mene na protestu. Jedan kombi se pojavljivao stalno ispred moje kuće.”

Sagovornik iz “Južnih vesti” priča o tome kako su glavnog urednika ovog portala snimali iz automobila, na ulici u centru Niša. Ovaj slučaj je prijavljen nadležnim institucijama, ali – i pored toga što je glavni urednik “Južnih vesti” dostavio policiji čak i fotografiju automobila iz kojeg je sniman – istraga u ovom slučaju se odvijala veoma sporo.

Gotovo svi naši sagovornici su sigurni da su im elektronske komunikacije praćene, iako većina ističe da za tako nešto nema čvrste dokaze. Ovo uglavnom zaključuju na osnovu smetnji prilikom mobilnih telefonskih razgovora, ili pak “kristalno jasnog signala, čak i na mestima gde je ostalima signal slab.” Takođe, neki od ispitanika su istakli da im se baterije u telefonu prazne neuobičajeno brzo i da su im telefoni “usijani”.

Jedan od naših sagovornika ističe:

“Znali smo da nas prisluškuju i onda smo iscenirali razgovor i dogovorili sastanak na određenom mestu, pa iz prikrajka posmatrali to mesto. Videli smo tri osobe kako špartaju tim mestom oko 25 minuta u vreme našeg navodnog sastanka.”

3.3. Pretnje gubitkom posla i pretnje finansijskoj održivosti organizacija

Pored pretnji fizičkoj bezbednosti, mnogi aktivisti i novinari se suočavaju sa pretnjama koje se odnose na njihovu materijalnu sigurnost ili finansijski opstanak njihovih organizacija. Kako navode, ovakve pretnje su “suptilnije” i, po mišljenju mnogih ispitanika, one su jedna od glavnih karakteristika sadašnje vlasti. Naš sagovornik iz organizacije koja se bavi održivim razvojem i klimatskim promenama, priča o svom iskustvu sa protestima protiv izgradnje mini hidroelektrana (MHE) u malim mestima i o tome kakve pritiske trpe lokalni aktivisti. On kaže:

“Tamo su ljudi ekonomski zavisni od te firme [Elektroprivreda Srbije (EPS)]. Oni su upućeni na to da dobiju poslove, i onda im se preti. [...] Postoje ćerke kompanije EPS-a i funkcioneri ih drže. Oni direktno zarađuju od rada: prodaju beton, instaliraju drenaže, premeštanje potoka... Novac ide na ruke i tu je direktna opasnost.”

Članovi UPSS-a iz Niša ističu da su pretnje i zastrašivanja gubitkom posla najčešći vid pritiska na aktiviste, i da se po tome trenutna lokalna vlast razlikuje od vlasti iz Miloševićevog perioda, kada su pretnje bile eksplicitnije i uglavnom su uključivale fizičko nasilje. UPSS aktivista navodi: “Naši članovi stalno trpe pritiske, pretnje gubitkom radnih mesta, pretnje da će njihova deca da izgube pravo na rad nakon isteka ugovora, pretnje o iseljenju.”

Još jedan mehanizam koji, po iskazima naših ispitanika, trenutna vlast često koristi su ucene i uslovljavanja. Na primer, jedan od naših sagovornika pričao je o svom kolegi aktivisti koji je radio u službi za izdavanje građevinskih dozvola i koji je odbio da izda dozvole u dva slučaja u kojima je postojalo očigledno kršenje propisa. Nakon toga je premešten na drugo radno mesto sa nižom platom. Naš sagovornik tvrdi da je to uobičajen mehanizam sadašnje vlasti – da je njegov kolega aktivista pristao da izda dozvole, kasnije bi ga ucenjivali time što je prekršio zakon i primoravali na dalje kršenje zakona, po njihovim nalogima.

Aktivisti Lokalnog fronta iz Valjeva pričali su o kombinaciji pretnji i obećanja građanima od strane lokalnih vlasti Srpske napredne stranke (SNS). Kao primer su naveli slučaj kada su građani hteli da se pobune zbog neasfaltiranog puta i da tim povodom organizuju konferenciju za medije.

„Načelnik odeljenja za infrastrukturu i bivši direktor toplane, šef kabineta gradonačelnika, su otišli u selo i išli od kuće do kuće po selu i pretili ljudima. Pretili su ukoliko se pojave. Mislim, to su sad obećanja pomešana sa pretnjama. Ukoliko se neko od građana mesne zajednice Loznica pojavi ispred gradske uprave sa tim blatom, nikada neće dobiti te puteve, nikad neće dobiti osvetljenje. Ako se ne pojave, oni će za 15-20 dana sve to da im srede i uraditi im uličnu rasvetu.“

Sledeći vid finansijskog pritiska su namešteni konkursi za dobijanje sredstava iz lokalnih budžeta. Nevladine organizacije i lokalni mediji koji su kritički nastrojeni prema vlasti uglavnom ne dobijaju sredstva iz budžeta, ili im se dodeljuju minimalni iznosi – kako ne bi mogli da tvrde da su konkursi namešteni. Novinarka iz Leskovca ističe da gradonačelnik Leskovca odlučuje o tome ko će dobiti novac iz budžeta (iako za konkurisanje postoji jasna procedura). Ona navodi da njen portal svake godine dobija sve manji iznos, a isto ističe i urednica portala “Kolubarske.rs” iz Valjeva. Ona kaže:

“Čula sam da je pre nego što je komisija zasedala u kabinetu gradonačelnika napravljen spisak ko će dobiti koliko para. Za mene je prvo bilo da neću dobiti ništa, ali su odlučili da mi daju najmanji iznos, kako su rekli, da me ponize.”

Pored manipulacije sredstvima iz budžeta namenjenim za sufinansiranje medija, lokalne vlasti vrše pritisak i na oglašivače – privatne firme, takođe sa ciljem onemogućavanja rada kritičkih nastrojenih medija.

3.4. Medijske kampanje diskreditacije

Nekoliko aktivista i novinara suočavali su se sa medijskim kampanjama diskreditacije. Gore pomenuta urednica portal “Kolubarke.rs” priča o tome kako su lokalne vlasti u Valjevu napravile portal “Kolubarski.info” – vrlo sličnog imena kao portal koji ona uređuje. “Kolubarski.info” vodi kontinuiranu kampanju protiv nje, plasirajući neistinite priče.

“Kolubarski.info’ je krenuo da radi pre godinu dana i imaju gomilu tekstova o meni, kao i ‘Radio Valjevo’. Vrhunac je bila anketa – na ulici pitali njihove ljude o meni, a oni su navodili da sam nepismena, neobrazovana, bolesna, isfrustrirana, da se nisam ostvarila kao majka, itd. To je bilo 2017. godine, ja sam tužila ‘Radio Valjevo’ i autora. On se nije pojavio ni na jednom od tri ročišta. Onda 2018. godine ‘Kolubarski.info’ piše niz neistina o meni, zovu me najčešće ‘žuta’.”

Slične kampanje javnog “blaćenja” su se dešavale i drugim ispitanicima, na primer aktivisti i novinaru iz Novog Sada.

“Novine ‘Pečat’ su objavile da sarađujem sa CIA i Vatikanom i urušavam ustavni poredak. Njima je problem bio što su protesti [‘Protiv diktature’] prvo počeli u Novom Sadu. Bio sam prisutan tamo, ali se sve događalo spontano. Oni su videli moje ime. Guglali su, videli su da sam moderirao jednu tribinu Inicijative mladih za ljudska prava. Sve su to povezali i objavili da sam Sorošev plaćenik i povezan sa CIA. Na nekim forumima se prenosilo, čak je i u pisanom izdanju bilo.”

Po rečima jednog od sagovornika, kampanju protiv njega i organizacije u kojoj radi vodio je list “Kurir” – po nalogu ljudi iz obaveštajnih službi. “Opanjkavali su mrežu sa kojom radimo, pisali su da trgujemo strujom, da smo neprijatelji države,” navodi on.

Novinarka iz Indije, koja zajedno sa još jednom kolegicom vodi portal “Indjija Cafe”, takođe je imala iskustva sa javnim vređanjem i omalovažavanjem od strane predstavnika lokalnih vlasti. Naime, na zvaničnoj Fejsbuk stranici Opštine Indjija objavljena je njena fotografija na kojoj u ruci nosi kesu u kojoj je između ostalog i flaša piva. Nakon toga su – na istoj stranici – usledili komentari u kojima je različiti korisnici Fejsbuka nazivaju “narkomankom”, “kurvom”, “transvestitom”. Među komentatorima je bio i jedan odbornik Opštine Indjija koji je učestvovao u vređanju i klevetama pod svojim imenom i prezimenom. Povod za ovo je bila njena kritika malverzacija prilikom radova na asfaltiranju ulica u Indiji.

3.5. Pokušaji kooptiranja

Jedan od načina da se učutkaju kritički glasovi je njihovo uključivanje u vladajuće strukture ili, prosto, obećanja različitih usluga, privilegija i materijalnih naknada u zamenu za odustajanje od aktivizma i kritike. Nekoliko naših ispitanika su se suočavali sa ovim vidom pritiska. Na primer, novinarka iz Valjeva priča:

“Gradonačelnikov prijatelj je organizovao festival na Divčibarama i za to je od prethodne vlasti dobio pola miliona. Objavila sam tekst gde nisam kritikovala događaj – iako je bio fujasko. Posle tri dana me je zvala načelnica gradske uprave i rekla mi da gradonačelnik želi da mi uplati 20.000 dinara za ovaj tekst. Potom me je zvao pomoćnik gradonačelnika i rekao da kažem ako hoću i veći iznos. Odbila sam i od tad sam počela više da se zanimam za pitanja budžeta.”

Novinarka iz Indije priča o tome kako su je uslovljavali članstvom u SNS-u. Ona kaže:

“2016. godine, kada se vlast u Indiji promenila, predočeno mi je da, radeći tada u jednoj televizijskoj kući, mogu ili da budem član SNS-a ili da nisam poželjna – gde sam se ja pozdravila, jer ne želim to. Novinar ne bi trebao da bude član bilo koje stranke.”

Aktivista i novinar iz Novog Sada navodi:

“Moj član porodice zaposlen je preko SNS-a, i govorio mi je da ne pišem, da se ne eksponiram previše. Nalazili su mi poslove koji su dobro plaćeni, par rođaka zajedno, i to u inostranstvu. Stizale su mi ponude i za plaćena letovanja u vreme protesta.”

Istom sagovorniku se desila još jedna čudna situacija koja bi se mogla protumačiti kao pokušaj kooptacije:

“Ja sam poručio ‘BlaBla Car’ od Novog Sada do Jagodine, i u Beogradu ulazi devojka koja je bezbednjak. Ja sam rekao da sam novinar, ona me je prepoznala i rekla mi je da ja kao novinar mogu biti perspektivan u službi vojne bezbednosti, gde ona radi.”

3.6. Ostale pretnje i pritisci

Repertoar pretnji i pritisaka kojima se služe predstavnici vlasti se ne iscrpljuje u gore opisanih pet kategorija – u ovom delu ćemo ukratko opisati pretnje i pritiske koji su manje učestali među našim ispitanicima, ali nesumnjivo podjednako relevantni i ozbiljni. Na primer, predstavnici UPSS-a iz Niša se suočavaju sa pritiscima u vidu onemogućavanja korišćenja javnih prostora, konkretno, prostorija mesne zajednice i Regionalnog centra u Nišu.

“Ukinuli su nam korišćenje prostora mesne zajednice, lokalnom odlukom da jednostavno nema para za mesnu zajednicu i da se mesna zajednica gasi, iako se organizuju aktivnosti u mesnoj zajednici. Jednom smo uspeli da iskoristimo prostorije Regionalnog centra, posle čega nas je zvala gospođa iz Regionalnog centra i rekla da su joj zapretili, da ako nešto održimo da će da leti. Zamolila nas je da više tamo ništa ne organizujemo.”

Donekle slično iskustvo ima i novinar iz Vranja koji kaže:

“Meni se čini da nema inteligetnijeg pritiska nego novinara skloniti sa javne scene, ne dati mu da prisustvuje javnim događajima. Oni su ovde ustanovili metod da te ne pozovu na konferenciju za novinare, da te ne pozovu na događaj. Kad kažem ‘oni’, mislim na gradski odbor SNS-a, javna preduzeća, javne ustanove, sve javne institucije u kojima su oni na čelu.”

Sledeći vid pritiska su neosnovane prijave za nasilničko ponašanje. Aktivista protiv MHE iz sela Rakita (opština Babušnica) priča o tome kako kompanije koje grade MHE koriste privatno obezbeđenje i, po njegovim rečima, pripadnici privatnog obezbeđenja se ponašaju nasilnički i bahato. Kako kaže, najbahatiji su oni bez uniformi i vidnih obeležja, a posebno naglašava da se bahato i nasilničko ponašanje obezbeđenja nekada dešava u prisustvu policije, kao i da ima saznanja da su neki od pripadnika obezbeđenja bivši policajci. Povrh toga, izmišljaju se napadi aktivista na obezbeđenje i na sam objekat, i podnose se tužbe protiv njih:

„Pripadnici privatnog obezbeđenja se ponašaju najgore moguće, oni izmisle povredu, nađu svedoke i evo sad je jedan osuđen (na dve godine uslovno) da je udario štakama jednog, možeš da misliš. Čak je i policija bila tu i videla to.“

Sa lažnim prijavama za nasilničko ponašanje suočavali su se i drugi aktivisti. Organizacija „Krov nad glavom“ protivi se prinudnim iseljenjima i organizuje akcije fizičkog sprečavanja izvršitelja da građane izbace iz njihovih domova. Aktivista „Krova nad glavom“ priča šta se dogodilo prilikom jedne od ovakvih akcija:

„Policija je došla drugi dan po prijavi, neko je navodno prijavio da mu je prećeno. Priveli su aktivistu, pri čemu mu je policajac u kolima rekao da će mu namestiti napad na službeno lice, da će iscepati svoju košulju kao dokaz.”

Sa pretnjama tužbom se suočila i naša sagovornica novinarka iz Novog Sada, u njenom slučaju radilo se o tužbi za klevetu. Toj pretnji je prethodilo zastrašivanje i uznemiravanje. Naime, lokalni SNS aktivisti su po nalogu predsednika opštine Kula (tadašnjeg zamenika predsednika) dolazili na vrata majci naše sagovornice, govorili su za nju da je kada je uzimala izjavu od predstavnika opštine bila „drogirana i pijana“ i otvoreno su pretili da se niko iz njihove porodice nikada neće zaposliti u Kuli. Nakon toga su joj pretili i tužbom za klevetu, ukoliko objavi tekst o sprotskoj sali u Kuli koja nije renovirana više decenija i koja predstavlja opasnost za decu koja treniraju u njoj.

4. Iskustva aktivista sa državnim akterima

4.1. Policija

Iskustva naših ispitanika sa policijom su različita. Neki ističu da su policijski službenici na nižim hijerarhijskim pozicijama po pravilu ljubazni, ali da mnogi od njih jasno stavljaju do znanja da nemaju moć odlučivanja – drugim rečim, da ishod dotičnog slučaja ne zavisi od njih. Ovo govori da je postupanje policije politizovano, odnosno usmeravano od strane partijskih funkcionera. Na politizaciju policije ukazuje i to što lokalni funkcioneri ponekad ne kriju da mogu da saznaju detalje iz policijskih istraga. Na primer, aktivista iz Lokalnog fronta iz Kraljeva je razgovarao sa načelnikom Raškog okruga, koji je SNS funkcioner, o uništavanju imovine koje je pretrpeo: “Načelnik [Raškog okruga] je rekao da može sigurno da sazna ko je to uradio i da će odmah zvati načelnika policijske uprave.”

Isti sagovornik takođe ističe svoj stav da policija postupa različito u zavisnosti od toga da li je u pitanju medijski poznata ličnost. On o tome zaključuje na osnovu sopstvenog iskustva – dok je bio nepoznat javnosti “policija mi nije ni persirala. Kada sam već bio na televiziji, tada su čak i za manje stvari zvali javnog tužioca da provere.” I dodaje: “To je zato jer se plaše javnosti.”

Nekima od aktivista su policijski službenici bili od pomoći prilikom organizacije protesta. Na primer, član UPSS-a ističe:

“UPSS je organizovao više desetina protesta. Ja sam učestvovao u organizaciji protesta oko niškog aerodroma, bio sam zadužen za zakazivanje. To je uglavnom bilo bez ikakvih problema. Naprotiv, imali smo odličnu saradnju sa policijom, oni su nam izlazili u susret. Tokom organizovanja tih protesta nije bilo nikakvih problema.”

Međutim, isti sagovornik navodi da je UPSS imao problem sa komunalnom policijom, koja im je, u vreme posete Aleksandra Vučića Nišu, zabranjivala da dele letke i gasila osvetljenje na trgu na kom su pokušavali da se okupe. S druge strane, njegov kolega iz organizacije ističe da ga raduje to što kod policijskih službenika vidi ogorčenost i bes, koje tumači kao nezadovoljstvo sadašnjim režimom:

“Pre par nedelja me je policija zaustavila u Prokuplju, njih četvorica. Pošto su videli nalepnice, jedan počinje da priča: ‘Ja da ginem od topovsko đule opet – neću, ako krene rat, odoh ja u zatvor, ja više budala nisam.’ To kaže ispred trojice kolega, kontam da je to njihov zajednički stav.”

Ipak, nisu sva neposredna iskustva sa policijskim službenicima pozitivna. Nekolicina aktivista suočavala se sa neljubaznim i bahatim policajcima, od kojih su neki prekoračivali svoja ovlašćenja, pa čak i upućivali indirektnu pretnje. Na primer, na jednom od protesta u Novom Sadu policija je legitimisala i pretresala aktiviste koji su razvili transparent sa vrha jedne zgrade, i nije im dozvoljavala da odu. Naša sagovornica, novinarka iz Novog Sada, je to snimala, a policajac joj je rekao: “Hajde objavi to, ako smeš,” nakon čega je ona odgovorila: “OK, za oko sat vremena,” i objavila snimak i pored zastrašivanja.

Aktivista iz organizacije “Krov nad glavom” ukazuje na to da su policajci koji dolaze na njihove akcije ne samo neljubazni, nego često i nasilni. On priča:

“Prilikom velike akcije sprečavanja iseljenja migranata u Ustaničkoj na pedesetak aktivista došlo je četrdesetak policajaca – verbalno su uznemiravali aktiviste, a oko petnaest aktivista je privedeno u policijsku stanicu Zvezdara zbog ‘ometanja službenog lica u vršenju dužnosti,’ pri čemu su slagali u koju stanicu će ih odvesti.”

Isti sagovornik dodaje, u vezi sa policijom: *“Uzmu podatke i mi ne znamo kada i zbog čega će stići poziv, odnosno kada će pokrenuti postupak. To je pritisak na naš rad.”*

Aktivista protiv MHE iz Rakite priča i o tome kako ih je privatno obezbeđenje optužilo da su postavili bombu na gradilištu, zbog čega ga je policija ispitivala na poligrafu. Tokom ispitivanja na poligrafu, policijski službenici su insinuirali da aktiviste protiv MHE u Rakiti finansiraju Dveri. Pored toga, ovog aktivistu je policija kaznila za nepropisno parkiranje na neobeleženom mestu pored seoskog puta. Po njegovim rečima, parkirani auto nije nikom smetao i bilo je jasno da je ova kazna samo demonstracija moći.

Nekoliko aktivista je istaklo da policija drugačije postupa prema aktivistima koji protestuju protiv sadašnje vlasti, s jedne strane, i, na primer, prema ekstremnim desničarima, sa druge strane. Dok se aktivisti legitimišu, a neretko i verbalno uznemiravaju, zastrašuju ili privode, nekolicina naših sagovornika je uočila izrazitu toleranciju policije prema ekstremnim desničarima. Jedan od naših sagovornika navodi da je ekstremna desnica u njegovom mestu pod kontrolom “vlasti i službe”. Sličan je i odnos policije prema, na primer, privatnom obezbeđenju i drugim (nasilnim) grupama angažovanim od strane privatnih kompanija, koje neki od naših sagovornika nazivaju “privatnim vojskama”. Ovo ukazuje na povezanost države sa desničarskim grupama, kao i sa krupnim kapitalom. Aktivista iz “Krova nad glavom” kaže:

“[...] Isto tako sa macolama su rušili kuću romske porodice. Insistirali smo kod policije da im pruže neku osnovnu zaštitu, policijska stanica je minut odatle, ali oni su kasnili ili se oglašavali na poziv. Čak kad dođemo da branimo, oni privedu i siledžije i nas, jer se iznerviraju, kažu: ‘Šta vi tu radite, šta snimate!?’”

Na temu privatnog obezbeđenja, aktivista iz Lokalnog fronta iz Kraljeva ističe:

„Te sive strukture se najčešće odnose na paralelni sistem partijskog obezbeđenja koji se pravi, a koji je neuhvatljiv u formi modela organizovanja. Mi ne znamo kako se prave mini vojske koje imaju po teretanama i koje se legalizuju kroz agencije za privatno obezbeđenje.“

Postoje i iskustva aktivista sa policijom koja nisu bila formalno neprijatna, ali su okolnosti učinile da ona mogu biti protumačena kao vrsta pritiska. Na primer, za vreme protesta “Protiv diktature” 2017. godine, Vojskođanski građanski centar je organizovao odlazak nekolicine građana iz Novog Sada u Beograd na protest. Veče pre polaska, policijski službenici, od kojih je jedan bio u civilu, su došli na adresu Vojskođanskog građanskog centra u kasnim večernjim satima, oko 22h. Sticajem okolnosti, jedna od aktivistkinja je bila u kancelariji i policijski službenici su od nje tražili informacije o organizovanom odlasku na protest. Po rečima našeg sagovornika iz ove organizacije, policajci su bili ljubazni, ali samo vreme i okolnosti njihove posete ostavljaju prostor da ona bude shvaćena kao pritisak i zastrašivanje.

4.2. Bezbednosno-informativna agencija (BIA)

Nekoliko naših sagovornika imali su kontakte sa predstavnicima BIA, što neposredne, što posredne. Neposredni kontakti podrazumevaju iniciranje razgovora od strane predstavnika BIA. Samo u malom broju slučajeva se predstavnici BIA legitimišu prilikom iniciranja kontakta, dok u većini slučajeva naši sagovornici

samo pretpostavljaju – ili su ubeđeni – da su u pitanju predstavnici BIA. Posredni kontakti podrazumevaju praćenje i prisluškivanje – za ovo naši ispitanici namaju nepobitne dokaze, ali veruju da je u ovo uključena BIA.

Sagovornik iz “Južnih vesti” ističe da predstavnike BIA najviše zanimaju kontakti nevladinih organizacija “sa strancima”. Nekoliko aktivista iz gradova van Beograda navode da su ih ljudi iz BIA kontaktirali povodom organizovanih odlazaka na proteste u Beograd. Želeli su da saznaju što više detalja i po pravilu su isticali da to rade kako bi zaštitili bezbednost aktivista.

Aktivista iz Subotice priča o tome kako je BIA proveravala Finansije u njegovoj organizaciji, ali da nisu pronašli nikakve nepravilnosti. On takođe naglašava da su predstavnici BIA zaposleni na fiktivnim radnim mestima u javnim preduzećima, konkretno u EPS-u.

“EPS-u smo predali peticiju [protiv izgradnje MHE] i onda smo prvi put postali svesni ko su predstavnici bezbednosnih službi u EPS-u: direktori, itd. Ima preko 20 ljudi koji su zaposleni, imaju fiktivna radna mesta i to su bezbednjaci. Kolegu su zvali i legitimisali su se kao DB. To je kolega koji je otpušten iz EPS-a, pa sada radi u drugom preduzeću i dodatno im se preti.”

On takođe navodi da su njegovi saradnici – aktivisti koji se bore protiv MHE – dobijali direktne pretnje od ljudi iz obaveštajnih službi:

“Naše je zvao DB na razgovor i iznosio direktne pretnje. [...] Blizu zgrade EPS-a se desilo to da mi je čovek pretio da će me tući, pretio mi je da ne idem u Drvno.”

Nekoliko ispitanika naglašavaju da nemaju problem sa samim postojanjem bezbednosnih službi, ali da su problem njihove zloupotrebe od strane režima. Novinar i aktivista iz Novog Sada o službama kaže:

“Dešava se da mi se obrate ljudi na ulici imenom i prezimenom. Kažu da ćemo se videti itd. Siguran sam da su to ljudi iz države. [Da li to doživljavate kao ugrožavanje?] Načelno da, ali ne shvatam to tako ozbiljno. Da je država drugačija bilo bi mi drago da dolaze ljudi u civilu na skupove visokog rizika, ali ja nemam poverenja u državu.”

4.3. Inspekcije

Inspekcije/kontrole poslovanja nevladinih organizacija su, kao takve, zakonite, međutim način na koji se one spovode ukazuje na to da su inspekcije politizovane i da se koriste kao mehanizam za ometanje rada određenih organizacija. Sagovornik iz “Južnih vesti” naveo je da su mu, tokom kontrole, inspektori rekli da “rade po nalogu”, kao i da je neposredno pre početka inspekcije dobio nezvaničnu informaciju o tome od poznanika zaposlenih u Opštini. Inspekcije nevladinih organizacija traju veoma dugo – mesecima, i ponekad se učestalo ponavljaju i pored toga što nikakve nepravilnosti ne bivaju utvrđene. Po rečima istog ispitanika, inspekcije postupaju u skladu sa Zakonom o sprečavanju pranja novca i finansiranja terorizma i, kao takve, one vlastima u Srbiji služe kao dokaz – pred međunarodnom zajednicom – da se ovaj zakon sprovodi. Međutim, naši sagovornici saglasni su u tome da kontrole poslovanja nevladinih organizacija imaju za cilj zastrašivanje i opstrukciju rada.

“Generalno u našem društvu, postoji taj osećaj da si kriv pred poreskom, uvek znaš da imaš nešto, možda nisi popunio putni nalog, nekako se osećaš krivim, nekako si potčinjen u tom odnosu i većina ljudi koja dođe u tu situaciju najradije ne bi podizali prašinu oko toga.”

Pored toga, sagovornici iz “Južnih vesti” dodaju da je jedan od inspektora bio posebno problematičan, neskriveno je pokazivao nameru da po svaku cenu pronađe finansijske nepravilnosti i, što je još ozbiljnije, obilazio je organizacije koje saraduju sa “Južnim vestima” i otvoreno im pretio inspekcijom ukoliko ne “priznaju” finansijske malverzacije.

Činjenica da su inspekcije same po sebi legalne, znatno otežava sprečavanje njihovih zloupotreba u cilju gušenja nevladinog sektora.

“Mnogo ambasadora je prošlo i sad pitaju šta je problem i mi pokušavamo da im objasnimo, pa kažu: poreska kontrola kontroliše i nas i našu ambasadu. Teško je objasniti da je to mehanizam za pritisak,” kaže sagovornik iz “Južnih vesti”.

4.4. Ostali državni organi

Kada je reč o bezbednosti novinara, 2017. godine je formirana Stalna radna grupa za bezbednost novinara, koju čine novinari i predstavnici medijskih udruženja, s jedne strane, i predstavnici policije i tužilaštva, s druge. Ova radna grupa je zamišljena kao mehanizam koji bi trebao da olakša prijavljivanje i procesuiranje pretnji novinarima, ali, kako ističe naš sagovornik, novinar iz Novog Sada, procesuiranje prijava je i dalje veliki problem.

“Ja kao član Stalne radne grupe ne mogu da dođem ni do informacija o svom slučaju. Sve jako sporo ide i sve je jako konfuzno. [...] Suština priče je da tužilaštvo tvrdi da imaju problem sa sudskom praksom i da veoma često imaju problem da ako hoće da procesuiraju pretnje smrću da im tužbe padaju na sudu zbog sudske prakse definisanja pretnji smrću. Imali smo sudsku praksu da ako neko vama kaže da vas treba ubiti, da to nije pretnja smrću već spekulativno mišljenje. [...] Mi smo se sa time šalili, ali to su institucionalni problemi.”

Po njegovom mišljenju, neadekvatno procesuiranje pretnji novinarima je delimično posledica lošeg pravnog okvira i neefikasnog pravosuđa, ali ipak najvećim delom posledica nedostatka političke volje. Najbolji dokaz za to je, kako on kaže, činjenica da pretnje upućene predstavnicima vlasti budu procesuirane promptno. Takođe, naš sagovornik ističe da zna za slučajeve kada se tužilaštvo nagodilo sa ljudima koji su pretili novinarima, gde su oni dobili uslovne kazne u zamenu za priznanje krivice.

Aktivista iz Vrbasa priča o tome kako je podnosio nekoliko privatnih krivičnih prijava – protiv NN lica zbog uvreda na jednom portalu, kao i protiv odgovornog lica za zloupotrebu položaja u jednom javnom preduzeću. Prijave je podnosio Osnovnom javnom tužilaštvu u Vrbasu, kao i Višem javnom tužilaštvu u Novom Sadu. On priča kako su se institucije proglašavale nenadležnim, kao i da su mu više puta vraćali prijave zbog sitnih tehničkih propusta, dok na kraju, kako kaže, nije “izgubio energiju”. S druge strane, kako ističe aktivista protiv MHE iz sela Rakita, protiv aktivista iz njegovog mesta se često podižu prekršajne i krivične prijave koje su, kako on tvrdi, lažne odnosno nameštene. “Ovde svi imaju po nekoliko prijava,” navodi aktivista iz Rakite. U slučajevima kada se prijave podižu protiv aktivista, pravosuđe je mnogo efikasnije, kaže on.

Pored pravosudnih organa, gotovo svi aktivisti imaju neka iskustva sa organima lokalne samouprave, odnosno sa predstavnicima opština u kojima žive. U lokalnim institucijama posebno dolazi do izražaja zarobljavanje države od strane vladajuće stranke. Partijski funkcioneri, koji obavljaju javne funkcije na lokalnu, po pravilu nastupaju kao zaštitnici interesa svoje stranke – ili drugih privatnih subjekata povezanih sa strankom – a ne kao zaštitnici interesa građana. Na ovo ukazuju svi naši sagovornici intervjuisani tokom ovog istraživanja. Iako ne predstavljaju državne organe, ovde je važno pomenuti i SNS poverenike i koordinate, o kojima je govorilo nekoliko aktivista. Naime, kako ističe jedan od naših ispitanika:

“SNS poverenici imaju veću moć od predsednika opštine. Po njihovom nalogu se sve radi. Predsednik opštine ne može da ignoriše njihove naloge, a da se ne zameri rukovodstvu stranke.”

Po rečima istog sagovornika, SNS poverenici u nekim slučajevima dolaze „sa strane“, odnosno iz okolnih mesta ili najbližeg većeg grada. Oni su ti koji posreduju između stranačke centrale i lokalnih funkcionera i koji su zaduženi za njihovo „disciplinovanje“.

U manjim sredinama, lokalni vlastodršci upućuju pretnje i preko posrednika. Novinarka iz Valjeva ističe:

“Nemam konkretnih pritisaka jedan na jedan, da me neko direktno pozove. [...] Ali postoje pretnje koje dolaze do mene iz gradske uprave: da će mi zavrnuti slavinu, poslati inspekciju, da će me učutkati, odnosno, da će naći način da mi zatvore usta. [...] Prenose mi ljudi koji su i u SNS-u i to ne samo jedan čovek, već dvoje, troje ljudi. To su prijateljski ljudi, živim ovde ceo život, znamo se.”

5. Mere zaštite i potrebna pomoć

Mali broj ispitanika koriste mere fizičke zaštite prostorija. Na primer, prostorije Nezavisnog društva novinara Vojvodine (NDNV) su osigurane rešetkom – nakon nekoliko obijanja tokom poslednjih pet-šest godina. Naš sagovornik te provalne u prostorije NDNV vidi kao pokušaje zastrašivanja, s obzirom da provalnici nikada nisu odneli ništa (osim jednog monitora).

“Imamo vrata koja je relativno lako provaliti, ali onda ima mali hodnik i tu se nailazi na rešetke. To se teško može probiti, tj. može, ali treba vremena. Jednom davno su uspeali. U starim prostorijama je to bilo, nismo imali rešetku. Tu su nam odneli monitor. Uopšte nije bio cilj da se nešto ukrade, nego neka vrsta zastrašivanja.”

Kada je reč o fizičkom praćenju i prisluškivanju uživo, naši sagovornici preduzimaju mere opreza kao što su, na primer: sedenje u bučnim kaficima u kojima je teško čuti šta priča neko za susednim stolom; sastajanje i dogovaranje sa kolegama i drugim aktivistima napolju, gde nema sumnje da je prostorija ozvučena; obaveštavanje porodice i prijatelja o svojim kretanjima i planovima, tako da oni mogu lakše da primete ako se desi nešto neuobičajeno; nošenje “suzavca”; itd.

Što se tiče elektronskih komunikacija, većina ispitanika koristi “sigurnije” aplikacije, kao što su Signal i Telegram. Međutim, svi su skeptični po pitanju zaštite elektronskih komunikacija i smatraju da potpuna zaštita u današnje vreme ne postoji. Ipak, neki od aktivista, pre svega oni koji rade u većim organizacijama, preduzimaju mere u cilju povećanja digitalne bezbednosti. Važno je napomenuti i to da većina ispitanika naglašava da je važno ne dozvoliti da oprez pređe u paranoju. Mnogi se trude da ne pridaju previše značaja potencijalnim opasnostima, jer – ukoliko bi počeli da se previše obaziru na njih – to bi značilo da je zastrašivanje postiglo svoj cilj.

Kada je reč o tome šta aktivistima i novinarima nedostaje, odnosno šta smatraju da im je potrebno kako bi se zaštitili od pretnji i pritisaka, naši sagovornici se slažu u nekoliko stvari.

Prvo, većini je potrebna besplatna pravna pomoć – ne svima, jer novinari, kao i aktivisti iz većih organizacija uglavnom već imaju pravne zastupnike. Besplatna pravna pomoć je posebno važna za male organizacije sa ograničenim finansijskim sredstvima, kao i za grass-root aktiviste koji nisu u mogućnosti da plaćaju advokate.

Drugo, nekoliko aktivista smatra da bi im dobro došla obuka o ovlašćenjima bezbednosnih institucija, jer, kako ističu, većina aktivista nije dobro upoznata sa tim koja su njihova prava u odnosu na sektor bezbednosti. Aktivista iz Beograda kaže:

“Većina nas ne dolazi iz prava, nismo upoznati šta zakon dozvoljava nama, šta drugoj strani. [...] Ljudi nisu sigurni kada izadju u akciju, jer ne znaju šta i kako smeju, ako bismo imali materijale koji nam jednostavno kažu šta možemo, kako, to bi bio korak u dobrom smeru ka bezbednosti.”

Treće, svi naši sagovornici se slažu da je medijska vidljivost, odnosno javnost, ključna za zaštitu. Novinarka iz Leskovca ističe: “Najbolja zaštita od pretnji je zaštita javnosti, da to izađe u javnost i glasnije se čuje.”

Četvrto, u vezi sa javnošću, naši sagovornici ističu kako je potrebna veća međusobna solidarnost i zajedništvo među aktivistima i nezavisnim novinarima. Imajući u vidu otežan pristup mejnstrim medijima, mnogi smatraju da je jedini način da se kritički glasovi čuju – udruživanje, solidarisanje i ukрупnjavanje borbi. Aktivista i novinar iz Novog Sada predlaže:

“Mislim da bi bilo dobro formirati neku vrstu grupe za bezbednost aktivista i novinara, što da ne. Treba nam neko ko će slati zajednička saopštenja, solidarnost, pravna pomoć je isto bitna – to bi pružala ta grupa. Zajedničko saopštenje je odlično, kada npr. ‘Savski nasip’ sam izda saopštenje to je minorno, kada imaš veću organizaciju, onda to ima i veću težinu. Bitno je od koga dolazi saopštenje i kakav je integritet.”

6. Zaključci – zarobljavanje države na lokalnu

Nalazi ovog istraživanja potvrđuju neke od zaključaka već postojećih studija⁷ – da se prostor za delovanje aktivista, nevladinih organizacija i nezavisnih novinara u Srbiji sužava, dok su trendovi zarobljavanja države sve vidljiviji. Podaci prikupljeni kroz naše terensko istraživanje sugerišu da su u manjim sredinama – “na lokalnu” – pritisci na aktiviste i novinare još izraženiji nego u Beogradu i kada je reč o većim organizacijama. U manjim sredinama, kako su mnogi naši sagovornici istakli, “svako svakog zna”.⁸ Drugim rečima, međuljudski odnosi su manje posredovani institucijama i bezličnim mehanizmima, a više su pod uticajem ličnih odnosa i kontakata. Ovaj problem posebno dolazi do izražaja u sredinama u kojima je sva lokalna vlast koncentrisana u rukama jednog čoveka – funkcionera vladajuće stranke – koji, vođen ličnim i/ili partijskim interesima, odlučuje u svim oblastima društvenog i političkog života. Ovakav model vlasti je prisutan u mnogim mestima širom Srbije, što ukazuje na svojevrsnu feudalizaciju države i društva – lokalni vlastodršci imaju neograničenu moć u svojim “feudima”, sve dok su odani “vrhovnom vladaru”.

7 Videti, na primer: Pejić, Jelena i Stojanović Gajić, Sonja (2018) *Zašto nam pride treba i Pribe izveštaj: Kako preokrenuti trend zarobljavanja država na Zapadnom Balkanu? Beograd: PrEUgovor*; Popović, Dragan (2018) *Udruženja građana: Sužavanje prostora za delovanje. Srbija 2014-2018. Beograd: Građanske inicijative*; Matić, Jovanka (2018) *Kontrola i sloboda medija: Svedočenja novinara. Beograd: Slavko Ćuruvija fondacija*.

8 Ovaj stav imaju i ispitanici iz većih gradova, kao što je Niš.

S druge strane, činjenica da se u manjim mestima svi znaju u nekim slučajevima sprečava lokalne funkcionere da prete i pritiskaju aktiviste – koje lično poznaju iz različitih životnih situacija. Naše istraživanje je pokazalo da u ovakvim slučajevima na scenu stupaju SNS poverenici i njihovi ljudi koji dolaze iz drugih sredina i posreduju između partijske centrale i lokala. Kako su neki od naših sagovornika istakli, lokalni partijski članovi su nekad i sami pod pritiskom – partijskih poverenika odnosno koordinatora.

Aktivisti i novinari su izloženi pretnjama i pritiscima iz različitih razloga i, s obzirom na to, možemo ih uslovno podeliti u tri grupe. U prvoj grupi su oni koji ukazuju na kršenje zakona od strane pojedinaca na javnim funkcijama, ali i od strane privatnih subjekata (firmi, kompanija) koje su povezane sa grupama na vlasti i, kao takve, deo vladajućih struktura. Ovo podrazumeva razotkrivanje korupcije i različitih zloupotreba službenog položaja – koje su definisane zakonom kao takve. U drugoj grupi su oni aktivisti koji ukazuju na korumpiranost samog sistema – na prakse koje nisu uvek protivzakonite, ali kojima se favorizuju privatni interesi na račun javnog dobra. Tipični primeri su radničke borbe protiv privatizacija, aktivizam protiv izgradnje MHE, protiv prinudnih iseljenja, i sl. U trećoj grupi su oni koji se suprotstavljaju i dalje zvaničnoj nacionalističkoj liniji u javnom diskursu. Tu pre svega spadaju aktivisti i novinari koji se bave temom Kosova, na način koji odstupa od zvanične državne politike prema Kosovu, kao i oni koji se bave temama ratnih zločina i tranzicione pravde. Na prvi pogled, može se učiniti da je aktivizam protiv nacionalizma nepovezan sa aktivizmom protiv korupcije i zloupotrebe javnih dobara, međutim, korumpirane elite svoj opstanak na vlasti u velikoj meri duguju upravo eksploataciji nacionalnih osećanja i podsticanju nacionalne mržnje i netrpeljivosti.

Jedan od glavnih nalaza našeg istraživanja je i to da su pritisci na aktiviste i novinare mahom suptilni – indirektni, prikriveni, često preruseni u (kvazi)prijateljska upozorenja, ili pak imaju formu obećanja i ponuda. Drugim rečima, manje je otvorenih pretnji a više pritisaka, koje je teže jasno identifikovati i pripisati ih konkretnim akterima. Kako je sumirao jedan od naših sagovornika: “[...] oni ne prete, oni uznemiruju i zastrašuju, ali to uznemiravanje i zastrašivanje u prolongiranom periodu daje rezultate.” Ovo znači da je sadašnja vlast usavršila mehanizme pritiska na aktiviste i novinare, tako da ti pritisci postaju “neuhvatljivi” za pravni sistem – u mnogim slučajevima oni nisu očigledno i nedvosmisleno protivzakoniti – što je i jedna od osnovnih odlika zarobljavanja države.

Kada je reč o institucijama koje bi trebale da štite bezbednost svih građana – pa tako i aktivista i nezavisnih novinara – nalazi našeg istraživanja sugerišu da institucije ne obavljaju ovu svoju funkciju na zadovoljavajuć način. Većina naših sagovornika nema poverenje u institucije – policiju, tužilaštvo, BIA, itd. Mali broj onih koji dobijaju pretnje i trpe pritiske se obraćaju institucijama, a i oni koji se obraćaju, uglavnom to ne čine tražeći zaštitu, već sa namerom da zvanično dokumentuju ono što mi se dogodilo. Generalno, niko od naših ispitanika ne veruje da će ih institucije zaštititi. Bez ikakve sumnje, svako od aktivista ima neka pozitivna iskustva sa pojedincima zaposlenim u institucijama – policajcima, zaposlenima u opštini, itd. – međutim, strukturno posmatrano, institucije nisu u službi građana, već u službi partijskih i drugih privatnih interesa.

Još jedan važan nalaz ovog istraživanja je da postoji sprega između partije na vlasti, kriminalnih grupa, desničarskih grupa, privatnih firmi, kompanija za privatno obezbeđenje, i sl. Kako je istakao jedan od naših sagovornika: “Ne znamo koja je razlika između bezbednosnih službi, stranačkih aktivista i privatnog obezbeđenja,” u smislu da je često nejasno u kom kapacitetu konkretni pojedinci nastupaju. Ova sprega – pored toga što ukazuje na privatizaciju države – ima za posledicu i stvaranje atmosfere nesigurnosti i straha, jer građani ne znaju koja su im prava u odnosu na pojedine aktere, niti koja su zakonska ovlašćenja

tih aktera. Pored toga, sprega institucija i vladajuće stranke sa desničarskim grupama ukazuje na to da sadašnja vlast nema problem sa njihovom ideologijom i da ih koristi, odnosno saraduje sa njima u borbi protiv kritičara vlasti, koji su u najvećem broju slučajeva ujedno i kritičari nacionalizma i ekstremne desnice.

Pretnje i pritisci – pogotovu ukoliko nisu usmereni samo na konkretnog aktivistu ili novinara, nego i na njegovu porodicu – često imaju za posledicu odustajanje od aktivizma i povlačenje u privatnu sferu. Većina naših ispitanika istakla je da ne strahuje za sebe, i da ih pretnje koje se odnose samo na njih same ne plaše dovoljno da bi odustali od svojih borbi. Međutim, pretnje koje uključuju članove porodice, mnogi vide kao crvenu liniju preko koje se ne bi usudili da rizikuju. Važno je napomenuti i to da su pretnje i uvrede upućene aktivistkinjama i novinarkama u većini slučajeva seksističke i mizogine. Naši sagovornici slažu se u tome da je svim aktivistima i novinarima u Srbiji koji imaju kritički odnos prema vlasti potrebno više uzajamne solidarnosti, više medijske vidljivosti, kao i besplatna pravna pomoć.